

מיטל רוטנברג | 2020 | נוף ופרחים | אקריליק על נייר | X2518 ס"מ

מגדר | כתב עת אקדמי רב תחומי למגדר ופמיניזם
גיליון שמיני | 2021

יוכי שלח | סקירת ספרים

הדרה שפלן קצב | א(י)מניות – אימהות מביאות אמנות לעולם

המחקר עליו מבוסס הספר א(י)מניות¹ מאפשר להדרה שפלן-קצב לבקר שוב (revisit) ולקרוא מחדש יצירות של אמניות בעיניים המעניקות ערך לאימהות כמרכיב משמעותי הקשור ביצירה. באופן זה נשמע קולה של האם האמנית כסובייקט - כמי שמייצגת את אימהותה שלה בשפתה האמנותית - ולא רק כאובייקט אימהי לייצוג ולחקירה של אחרים. האימהות איננה אירוע חולף בחיי האמניות, ואיננה פרט ביוגרפי שולי - אלא היא חוויה מרכזית ומתמשכת, המשפיעה על האמנות שלהן ומושפעת מהן, כאשר הן מתבוננות על עצמן כאימהות ולא עוד רק כבנות-לאימהות.

שפלן-קצב מעידה שהחלה את מסעה המחקרי הארוך בשנות התשעים, בהיותה בהריון עם בתה הבכורה. גם עובדה זו איננה בגדר קוריוז או אנקדוטה, אלא עדות נוספת לדרך בה נשים, הנמצאות ב"קוטב הייצור" של תחום מסוים, מביאות איתן עולם תוכן שאיננו מיוצג בעולם פטריארכלי ואנדרוצנטרי - עולם תוכן שקוף: "בשנות התשעים של המאה העשרים בישראל הנושא 'אימהות' היה 'לא נושא' (non issue) בשיח האמנות", היא מעידה בספרה.

עבור הקוראות - האימניות, החוקרות והאחרות - תפקיד חשוב של מחקר זה הוא להאיר את ערכה של השושלת הנשית באמנות, זו המחולצת מתוך הסקירה ההיסטורית ועתידה לשמש מקור השראה והשפעה נשיים לאמניות בהווה ובעתיד, במקום השושלת האנדרוצנטרית שהן זרות בתוכה. בכך מגשימה שפלן-קצב את השאיפה שמעלה איילין שוולטר² ליצירת 'גינוקריטיקה',

¹ שפלן קצב, הדרה, 1963 - מחבר; שטרית, דניאל (עורך) עורך, תל אביב : הוצאת גמא; תש"ף 2020

² שוואלטר, איליון, 2006. "ביקורת פמיניסטית בשממה" בתוך ללמוד פמיניזם: מקראה, עמ' 244-275.

שיח ביקורתי מקצועי ומחקרי, "שנושאים הם ההיסטוריה של כתיבת נשים, הסגנונות, התימות, הסוגות, והמבנים הפואטיים שלה; שלא לדבר על הפסיכו דינמיקה של היצירות הנשיות והמסלול האישי או הציבורי של הקריירה הנשית וכן, התפתחותה של המסורת הספרותית הנשית וחוקיה".

היצירה, מצד אחד, והמחקר והביקורת, מצד שני, הם שני הפנים של הכתיבה הנשית של נשים – על נשים, גם בספר זה. מיעוט החוקרות בנושא השיח האימהי באמנות, בעולם בכלל ובישראל בפרט, מאפשר למחקרה של שפלן-קצב להוציא את האמניות-האימהות הישראליות מהמרחב השקוף אל המרחב הגלוי, הציבורי, ובכך לקחת חלק בייסוד שושלת של נשים-אמניות, שהאימהות היא חלק בלתי נפרד מהן: כאימהות בעצמן (אם כי לא בהכרח), או כבנות לאימהות, או, אפילו, כמי שמתבוננות באימהות אחרות. במילים אחרות, להציב אותן כחלק משושלת של אימניות – הֶלֶחֶם לשוני אך גם קונספטואלי: אמניות ואימהות.

המחקר, והספר בעקבותיו, מציג את האימהות כנקודת מוצא לתיאוריה ביקורתית של אמנות ועומד על שתי רגליים: האמנות – מצד זה, והסובייקט האימהי – מצד זה. מבטה של החוקרת מצטלב, אם כך, עם המבט של האמנית היוצרת, ומאפשר להעלות סוגיות שחוקרים מיעטו, אם בכלל, להעלות – גם בהקשר האמנותי: מרחב אימהי ומרחב אמנותי; גמילה של האם; הקן המתרוקן; מלכודת הדיכוטומיה – אם רעה ואם טובה; הגוף האימהי, האישי והפוליטי ועוד. סוגיות המדגישות את היותה של האם סובייקט ולא רק אובייקט; אישה ולא רק אם; אמנית ולא רק אישה או אם. אלו רק כמה מהסוגיות שעלו מתוך השיחות עם האמניות ומתוך יצירתן, ולצדן נחשפו גם צורות מגוונות של קשרים והקשרים בין אימהות ליצירה, כפי שמעידה שפלן-קצב:

"שום דבר מניסיוני האישי כאם ומן הידע המקצועי שלי במגדר ובאמנות לא הכין אותי למגוון האינסופי של צורות הקשר שבין האימהות והיצירה האמנותית. כל פגישה עם אימנית הוכיחה לי את מה שבתחילה ניסיתי להדחיק (לצורך מחקרי) – כי המשותף לאמניות האימהות הוא מזערי לעומת ההבדלים ביניהן" (עמ' 291)

קודם לכן, בחלקו הראשון של הספר, סוקרת המחברת בקצרה את מושג הסובייקט האימהי כחלק מהתיאוריה הפסיכואנליטית ולאחר מכן סוקרת את השיח הפמיניסטי אודותיו, החל משנות העשרים של המאה הקודמת ועד תחילת המאה העשרים ואחת. סקירה מהירה זו נועדה ליצור בסיס משותף לדיון על האימניות – נשים שהן אימהות ואמניות – בישראל, שהוא מטרת המחקר והספר ואשר לו מוקדש הפרק השלישי.

בפרק הביניים עורכת המחברת סקירה היסטורית נוספת ונרחבת, על ייצוג האימהות ועל הסובייקט האימהי באמנות המערבית. באופן זה מבצעת שפלן-קצב קריאה מחדש של ההיסטוריה של האמנות ומחלצת מתוכה את נקודת המבט של אמניות על האימהות, בין שהן עצמן היו אימהות ובין אם לאו. ובכך, כאמור, היא מאפשרת לנשים להיחלץ ממקומן ההיסטורי כאובייקט לציור, המשרת תפיסות פטריארכליות הנוגעות הן לתפקיד האם והן לתפקיד האמנית. לצד תיאור הסכמות העיקריות של דימוי האם, שנוצרו באמנות החזותית לאורך ההיסטוריה על ידי יוצרים גברים – מפנה המחברת את הזרקור למיעוט הנשים-היוצרות ולדרך בה הן השתמשו בסכמות פטריארכליות אלה לעתים גם כדי ליצור נקודת מבט חתרנית – או לפחות – כזו הנראית בעינינו כיום כחתרנית.

נקודת המבט היא כלי עבודה מרכזי אצל האמנים היוצרים פורטרטים, אשר מביטים באובייקט הציור שלהם ויוצרים דימוי חזותי של האישה-האם כייצוג של תפיסת האימהות שלהם. לעומת זאת, אצל נשים-אמניות יש לנקודת המבט תפקיד כפול: הן מתבוננות באישה, נשוא הציור, אך באמצעותה גם בעצמן. בדרך דומה ניתן להבין את תפקיד הפרשן או ההיסטוריון של האמנות. בעוד שגברים המשמשים בתפקיד זה לעולם יצפו באישה-האם כאובייקט חיצוני להם, הרי שהפרשניות או ההיסטוריוניות של האמנות יצפו באישה-האם בעת ובעונה אחת כתמונה (אובייקט חיצוני) אבל גם כמראה (המשקפת אותן עצמן), ובכך יעניקו לדימוי איכות סובייקטיבית. בכך לוקחת על עצמה ההיסטוריונית ו/או הפרשנית לא רק את התיאור הפרשני של ההיסטוריה

של הדימוי של האישה-האם כמוסד אמנותי, אלא גם בוחנת את הדרך בה דימוי זה מתאר את החוויה האימהית הייחודית.

הסקירה שעורכת שפלן-קצב בפרק זה מרובדת ונעה בין שלושה רבדים במקביל: ברובד הראשון היא מתעכבת בכל פעם על אימנית אחת: סיפור חייה, כמה מיצירותיה ותפיסת האימהות שלה, כפי שהיא עולה מתוך יצירתה. ברובד השני היא בוחנת את ההקשר ההיסטורי של האימנית: התקופה בה היא חיה כנקודה על ציר ההיסטוריה של האמנות ושל תפיסת האימהות בתקופה זו. ברובד השלישי היא מוסיפה התייחסויות מאוחרות, בנות זמננו, של תיאוריות פמיניסטיות של האמנות ושל האימהות. ריבוד זה מאפשר תנועה בין ובתוך ממדים שונים של זמן, תפיסות ופרשנויות משתנות, המאפשרים התבוננות מורכבת על יצירות האמנות הנדונות וחקירה במבט רטרוספקטיבי של הדימוי האימהי, של תפיסת האימהות ושל ייצוג הסובייקט האימהי העולה מתוכן וכן בחינת השינויים שחלו בו עם השנים. בכך היא חוקרת את העבר במבט הביקורתי שמאפשר ההווה.

החלק השלישי, כאמור, מוקדש לשיחות ולדיון ביצירות של אימניות ישראליות ולקשר בין יצירתן לאימהותן. חלקן זכו להכרה ציבורית ולכתיבה פרשנית נרחבת – אך כזו שנעדרה ממנה התייחסות תיאורטית בהקשר לשיח האימהי – וחלקן עוסקות באימהות, אך לא זכו להיכנס לשיח הביקורתי-פרשני של האמנות. בשני המקרים, אימהותן של האמניות הודרה מהשיח. שפלן-קצב נותנת במה נרחבת לקולן של האימניות, אבל לא כייצוג של מוסד האימהות אלא כייצוג של החוויה האימהית (אם להישען על החלוקה הידועה שערכה אדריאן ריץ³ ושל עולמן הפנימי, ובכך, באופן סימבולי, היא מחלצת אותן מכבלי הפיקוח והמשטור הסמויים או הגלויים שמטילה החברה הישראלית, על תפיסותיה השמרניות לגבי מוסד האימהות. מגוון התימות העולות משיחות אלו ואשר זוכות למקום נרחב בחלק זה מעיד על מורכבות הדימוי והייצוג האימהי הישראלי – אך גם על המגוון והשוני של האימניות הישראליות.

³ ריץ', אדריאן. 1989, ילוד אשה, עם עובד